

ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ, ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ Δ'.
ΑΡΙΘ. 44

Ἐν Πειραιεὶ Δεκέμβριος
1886

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΗΣ
Δ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΤΙΝΕΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΥΠΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΑΝΝΕΤΟΥ

(Ἦδε συνέχεται ἐν προηγ. φυλλαδίῳ)

ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ, ὁ μέγιστος¹ (Πλυστ. I. 1, 2) τῶν τριῶν αὐτοφῶν λιμένων, ὁ καὶ ἀπλῶς **Λιμὴν** ὑπὸ τῶν παλαιῶν καλούμενος (Ξεν. Ἑλλ. V. 1, 19), περικλείεται ὑπὸ δύο προβλήτων ἁκτῶν, χθαμαλῶς εἰς τὴν θάλασσαν προνευσσῶν, ὧν ἡ μὲν ἐν δεξιᾷ τῷ εἰσπλέοντι ἄκρα ἐκαλεῖτο ἁκρωτήριον κατὰ τὸν **Ἀλκιμον**² (Πλούτ. ἐν β. Θεμιστ. 32), ἡ δὲ ἐν ἄριστερᾷ

1) Ἡ ἕκτασις τοῦ λιμένος τούτου ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἦτο πολλῶν μείζων ἢ νῦν, διότι καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ πρὶν ἔτι οἱ νέοι Ἰππόδαμοι τοῦ Πειραιῶς Κλεάνθης καὶ Schaubert ῥυμοτομήσασαι τὴν πόλιν ἢ θάλασσαν ἐξετείνετο μέχρι τῆς ἀγίας Τριᾶδος καί, συμπεριλαμβανούσα σχεδὸν ἅπασαν τὴν πλατεῖαν τοῦ Θεμιστοκλέους, προεχώρει μέχρι τοῦ σταθμοῦ τῶν ἀμαξῶν.

2) Ὁ Ul. ius (οἱ λιμένες καὶ τὰ Μακρὰ τεῖχη τῶν Ἀθηνῶν, σ. 442) εἰκάζει ὅτι ἄλκιμον ὠνόμασαν οἱ παλαιοὶ τὸν κολοσσαῖον λίθινον λέοντα, ὅστις ἔκειτο ἐπὶ τῆς τετραγώνου βάσεως, ἐφ' ἧς νῦν ὁ ἐν δεξιᾷ τῷ εἰσπλέοντι ἕτερος φανὸς τοῦ λιμένος, ἐξ οὗ καὶ ὁ λιμὴν μέχρις ἐσχάτων ἐκαλεῖτο Δράκος. Ὁ Spron καὶ Wheeler ὅμως (Voyage de Grece II. σελ. 176) περιηγηθέντες τὴν Ἑλλάδα τῷ 1675—6 λέγουσιν ὅτι εἶδον τὸν λέοντα τοῦτον ἐπὶ τῆς προκυμίας, ὅστις παρίστατο τρεῖς μείζων τοῦ φυσικοῦ μεγέθους καὶ ὕψους δέκα ποδῶν, καθήμενος ἐπὶ τῶν ὀπισθίων καὶ ἔχων

Ἡετιώνεια (Θουκ. VIII. 90—92. Ἡσύχ. Ἀρποκρ. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Ἡετιώνεια).

Οὐ πόρρω δὲ τοῦ Ἀλκίμου κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Πειραιϊκῆς χερσονήσου, ἔνθα ὁ ἐκτὸς τοῦ λιμένος φανός, καὶ ἔξω τοῦ περιβόλου, εἶνε ἐρριμένοι ὀγκώδεις σπόνδυλοι κίονων πωρίνου λίθου καὶ παρ' αὐτοῖς ἐσκαμμένοι ἐπὶ τῆς ἁκτῆς δύο σοροὶ ἢ κάλπαι πλησίον ἀλλήλων μετὰ σαρκοφάγων ἐν τῇ θέσει ταύτῃ κατὰ τὴν κοινῶς ἐπικρατοῦσαν δόξαν ἦν ὁ τάφος τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ δωρήσαντος τῇ Εὐρώπῃ ἐν τῷ στενῷ τῆς Σαλαμίνος τὸ εὐρὺ τῆς ἐλευθερίας στάδιον. Ὁ Θουκυδίδης λέγει· «τὰ δὲ ὅσα φασὶ κομισθῆναι αὐτοῦ (τοῦ Θεμιστοκλέους) οἱ προσήκορτες οἴκαδε, κελεύσαντος ἐκείνου, καὶ τεθῆναι κρύφα Ἀθηναίων ἐν τῇ Ἀττικῇ» (I. 138). Ὡσαύτως καὶ ὁ Cornelius Nepos (ἐν β. Θεμ. X.).

Ὁ δὲ Πκυτανίας ὀρίζει τὸ μέρος λέγων ἀπρὸς τῷ μεγίστῳ λιμένι τάφος Θεμιστοκλέους· φασὶ γὰρ μεταμελῆσαι τῶν ἐς Θεμιστοκλέα Ἀθηναίων, καὶ ὡς οἱ προσήκορτες τὰ ὅσα κομίσαιεν ἐκ Μαγνησίας ἀρελόντες» (I. 1, 2). Καὶ τέλος ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει· «Διόδωρος δὲ ὁ περιηγητὴς ἐν τοῖς περὶ μνημάτων εἰρηκερ ὡς ὑπονοῶν μᾶλλον ἢ γινώσκων ὅτι περὶ τὸν μέγαν λιμένα τοῦ Πειραιῶς ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸν Ἀλκιμον ἁκρωτηρίου πρόκειται τις οἶον ἀγκῶν καὶ κάμψαντι τοῦτον ἐντὸς, ἢ τὸ ὑπερδιόν τῆς θαλάσσης, κρηπὶς ἐστὶν εὐμεγέθης καὶ τὸ ἐπ' αὐτῇ βωμοειδὲς τάφος τοῦ

τοῦς ἐμπροσθίους πόδας ὀρθίους καὶ ἀνωρθωμένην τὴν κεφαλὴν· εἰκάζουσι δὲ ὅτι ἐγρησίμευεν ὡς κρήνη, διότι διὰ τῆς ῥάχους αὐτοῦ διήρχετο σωλήν, ὅστις κατέληγεν εἰς τὸ στόμα. Τὸ λαμπρόν τοῦτο μνημεῖον τῆς ἀρχαίας τῶν Ἀθηνῶν τέχνης, λέγει ὁ Leake (σ. 371), μετεκομίσθη εἰς Βενετίαν μετὰ τὴν ὑπὸ Μοροζίνη ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν τῷ 1687.

Θεμιστοκλέους. Οἶεται δὲ καὶ Πλάτωνα τὸν Κωμικὸν αὐτῷ μαρτυρεῖν ἐν τούτοις·

Ὁ σὸς δὲ τύμβος ἐν καλῷ κεχωσμένος
τοῖς ἐμπόροις πρόσρησις ἔσται παρταχοῦ,
τούς τ' ἐκπλέοντας εἰσπλέοντας τ' ὄψεται,

·χόποταρ ἄμιλλα τῶν νεῶν θεάσεται¹ (ἐν Β. Θεμ. 32)

Αἱ δύο ὅμως αὐταὶ σοροὶ καὶ οἱ ἐρριμμένοι σπόνδυλοι δὲν ἐπιβεβαιοῦσι τὴν ἐπικρατοῦσαν δόξαν ὅτι ἐνταῦθα ἦν ὁ τάφος τοῦ Θεμιστοκλέους· διότι καὶ ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς μετὰ τὸ λοιμοκαθαρτήριον εὑρον τοιαύτας σορούς. καὶ ὀλίγω περαιτέρω κατὰ τὴν Δραπετσῶνα στρογγύλην βᾶσιν παρὰ τὴν θάλασσαν διαμ. 6,50 γ. μέτρου, τεμάχια πωρίνου στυλοβάτου καὶ σπονδύλους κίωνων ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ περαιτέρω ἀκτῇ, τῇ ἀπέναντι τῆς Ψυτταλείας, ὡς σημειοῖ ὁ Leake (σ. 380), οὐκ ὀλίγους εὑρον σπονδύλους κίωνων ὁμοίους τὸ μέγεθος καὶ οἱ περὶ τὸν ὑποτιθέμενον τάφον τοῦ Θεμιστοκλέους.

Ὁ Πλούταρχος φαίνεται ὅτι ἀμφιβάλλει περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου εἰρημένων διὰ τῆς φράσεως ὑπονοῶν μᾶλλον ἢ γυνώσκων (ὁ Διόδωρος), ἀλλ' ἡ ἀμφιβολία του μικρὸν κύρος ἔχει πρὸ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἄλλων καὶ μάλιστα Πλάτωνος τοῦ Κωμικοῦ, ἀκμάσαντος ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεμιστοκλέους.

Μετὰ τὰ εἰρημένα νομίζω ὅτι δὲν εἶνε πολὺ τολμηρόν, ἐὰν εἴπω ὅτι ὁ τάφος τοῦ Θεμιστοκλέους ἔκειτο πλησίον τοῦ στόματος τοῦ λιμένος κατὰ τὸν Ἀλκιμον, «πρὸς τῷ μεγίστῳ λιμένι», «τούς τ' ἐκπλέοντας εἰσπλέοντας τ' ὄψεται», ἐκεῖ περίπου ἔνθα ἕτερος ἦρως τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἐφάμιλλος τοῦ ἦρωος τῆς Σαλαμῖνος, ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἀναπαύεται, δίκην ἀκταιώρου τούς τε ἐκπλέοντας εἰσπλέοντας τε καθορῶν. (πρβ. Leake, σ. 379).

Ὁ λιμὴν οὗτος διηρεῖτο εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν ἐν ἀριστερᾷ τῷ ἐλλιμενίζοντι ἦν χρήσιμον εἰς τὰ Ἐμπορικὰ πλοῖα, ἔνθα τὸ Ἐμπόριον, ὁ δὲ ἐν δεξιᾷ ὅρμος κατὰ τὴν συνοικίαν Μανήνα, ὅπισθεν τοῦ Τελωνείου, ἦν ὁ Κανθάρου λιμὴν, ἔνθα ἦσαν τὰ νεώρια «ἐν Πειραιεὶ δὴπου ὅστι Κανθάρου λιμὴν» (Ἀριστ. ἐν Εἰρ. 144) «ὁ Πειραιεὺς λιμένας ἔχει τρεῖς, πάντας κλειστούς· εἰς μὲν ὁ Κανθάρου λιμὴν» (Παλ. σχολ. Ἀριστ. ἐν Εἰρ. 145. Ἀρποκρ. Σουῖδ. ἐν λ. Κανθάρος· πρβ. Ξεν. Ἑλλ. V, 1, 21).

Ἐνταῦθα εὑρέθησαν κατὰ τὸν Ulrichs (σ. 446) αἱ περὶ τοῦ ναυτικοῦ τῶν Ἀθηναίων ἐπιγραφαί, κρηπιδώματα τῶν 94 νεωσοίκων καὶ ἰσχυρὰ ἀρχαῖα τείχη· ἀληθῶς ἦν ἡ μόνη ἀσφαλὴς ἐν Πειραιεὶ καὶ ἐπιτηδεῖα πρὸς πολεμικὰ πλοῖα θέσις (ὅρα καὶ Ἐφ. Σφαῖραν ἔτ. 1882 ἀριθ. 587).

Κατὰ τὸν παλαιὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους μετὰ

1) Δὲν εἶμαι βέβαιος ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοῇ Θεμιστοκλεῖον τὸν τόπον τοῦτον λέγων «γίνονται δὲ (αἱ ἀφύαι) ἐν τοῖς ἐπισκίοις καὶ ἐλώδεσι τόποις. ὅταν εὐημερίας γενομένης ἀναθερμαίνηται ἡ γῆ, οἷον περὶ Ἀθήνας ἐν Σαλαμῖνι καὶ πρὸς τῷ Θεμιστοκλεῖω καὶ ἐν Μακράθωνι· ἐν γὰρ τούτοις τοῖς τόποις γίνεται ὁ ἀφρός». (Ἰστ. περὶ ζώων VI, σ. 569).

τὸν λιμένα Κανθάρου ἔπεται τὸ Ἀφροδίσιον, ἢ τὸ ἱερόν τῆς Ἀφροδίτης Εὐπλοίας, ὃ ὠκοδόμησεν ὁ Κόνων μετὰ τὴν ἐν Κνίδῳ ναυμαχίαν (Ξεν. Ἑλλην. IV. 3, 10. Διόδ. Σικ. XIV, 83) «πρὸς δὲ τῇ θαλάσῃ Κόνων ὠκοδόμησεν Ἀφροδίτης ἱερόν, τριήρεις Λακεδαιμονίων κατεργασάμενος περὶ Κνίδου, τὴν ἐν τῇ Καρικῇ Χερρονήσῳ. Κνίδιοι γὰρ τιμῶσιν Ἀφροδίτην μάλιστα καὶ σπῖσιν ἔστιν ἱερὰ τῆς θεοῦ Κνίδιοι δὲ αὐτοὶ καλοῦσιν Εὐπλοίαν» (Παυσ. I. 1, 3).

Ἐκεῖτο λοιπὸν ὁ ναὸς κατὰ μὲν τὸν Παυσανίαν πλησίον τῆς θαλάσσης, κατὰ δὲ τὸν παλαιὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους μετὰ τὸν Κανθάρου λιμένα· τοῦ ὅμως ἀκριβῶς ἔκειτο ἀσφαλῶς δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν. Ὁ Κ. Σ. Πιττάκης λέγει ὅτι ἐπὶ τοῦ Τελωνείου εὑρέθησαν τρίγλυφοι πωρίνου λίθου ἐνὸς μέτρου καὶ 0,60, ἐπιστύλια, πλίνθοι πωρίνοι ἀρκετοὶ καὶ ἄλλα τοιαῦτα λείψανα τοῦ ἀρχαιοτάτου ναοῦ τῆς Ἀπάρχου Ἀφροδίτης (Ἀρχ. Ἐφ. φύλλ. 32, σελ. 773. 33, 838 σημ.). Ὑποπτεύω ὅτι ἅπαντα ταῦτα ἀνήκον εἰς τοὺς ἐν Κανθάρῳ νεωσοίκους, ὡς ὁ Ulrichs σύγχρονος τῷ Κ. Σ. Πιττάκῃ φρονεῖ, καὶ ὅχι εἰς τὸ ἱερόν τῆς Ἀφροδίτης καὶ μάλιστα τῆς Ἀπάρχου, περὶ οὗ ὁ μὲν Παυσανίας οὐδὲν λέγει, ὁ δὲ παλαιὸς σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους παραδέχεται ἀπλῶς Ἀφροδίσιον οὐχὶ ἐπὶ τοῦ Κανθάρου, ἐν ᾧ τὰ νεώρια, ἀλλὰ μετ' αὐτόν. Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα ἔκειτο ἐπὶ τοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν ἐκτεινομένου βράχιονος, τοῦ πρὸ τῆς νῦν Τρούμπας, πλησίον τῆς ὁποίας εὑρέθη ἐν τῇ οἰκίᾳ Δ. Σεφερλῆ, πόρην Μ. Α. Γλαράκη ἢ ἐπιγραφή¹

Ἀργεῖος Ἀργεῖου Τριχοῤῥύσιος
στρατηγῆσας ἐπὶ τῷ Πειραιᾷ
Ἀφροδίτῃ Εὐπλοίᾳ τ[ύ]χ[η] ἀγαθῇ
ἀνέθηκεν

(Ross. Hell. I. 68. Παγκ. Ant. Hell. 1069. Ἀρχ. Ἐφημ. φύλλ. 26, 864).

Τὴν θέσιν τοῦ Ἀφροδισίου δύναται ἰσχυρῶς νὰ διαφρονικῇ καὶ ὁ ὅπισθεν τοῦ ἁγίου Νικολάου ἔμποπος τόπος, ἐν τῇ διασχίσει τῶν ὁδῶν Σαχτούρη, Τομπάζη, Κολοκοτρώνη καὶ Κανθάρου, ἔνθα ἔτι καὶ νῦν διατηροῦνται ἔχνη ἀρχαίου κτιρίου παρὰ τὸν Κανθάρον. Ἐνταῦθα πρὸ ἐτῶν ἐν τῇ ῥυμοτομίᾳ τῆς ὁδοῦ Σαχτούρη εὑρέθησαν σπόνδυλοι καὶ κιονόκρανον δωρίου ῥυμοῦ καὶ βᾶθρον τετραγώνον με ἔχνη ποδὸς ἀνδριάντος, μετενεχθέντα πρὸ τῆς Φραγκιαδεῖου σχολῆς τῶν ἀρρένων, ἔνθα νῦν διαμένουσιν (πρβ. Ἀθῆν. I, σ. 3).

Ἐτι δὲ πλησίον τοῦ τόπου τούτου ἐν τῇ διασταυρώσει τῶν ὁδῶν Ἀρτέμιδος, Νοταρᾷ καὶ Κολοκοτρώνη, ὅπισθεν τοῦ ἁγίου Νικολάου, εὑρέθησαν ἔχνη ἀρχαίου κτιρίου ἐκ κανονικῶν τετραγώνων λίθων· καὶ ταῦτα χάριν τῶν μελλόντων ν' ἀσχοληθῶσι περὶ τὸν Πειραιᾶ.

Ἀμμόνιος ὁ Λαμπρεὺς (ἐν τῷ περὶ βωμῶν ἐν σχ. Ἐρμού. περὶ ἰδεῶν) λέγει ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς «Ἀπάρχου Ἀφροδίτης

1) Εὑρίσκεται αὕτη ἐντετοιχισμένη δεξιόθεν τῆς κλίμακος.

ιερόν ιδρύσατο ἐν Πειραιεῖ», ὁ δὲ Leake (368 σημ.) εἰκάζει ὅτι ἀμφότερα τὰ ἱερά τό τε ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τὸ ὑπὸ Κόνωνος ἦσαν ἐντὸς ἀρχαιοτάτου τεμένου τῆς Ἀφροδίτης· ἀλλὰ πρὸς τὴν εἰκασίαν ταύτην δὲν συμφωνοῦσι τὰ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου εἰρημένα. Φρονῶ δὲ ὅτι καθὼς πρὸς τὸ νότιον τῆς Πειραικῆς Χερσονήσου, ἐνθα περίπου νῦν ὁ Ἰστός, δι' οὗ σημαίνονται τὰ προσπλέοντα εἰς Πειραιᾶ πλοῖα, ἔκειτο¹ ἱερόν τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης, ὡς γινώσκουμεν ἐκ τινων ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν (Ἀρχ. Ἐφ. 2585, 2591 Corp. Inscr. Att. III, 187) καὶ ἕτερον ἱερόν τῆς Συρίας Ἀφροδίτης, ἐκ τινος ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἰωάν. Κωνσταντινίδου, βορειοανατολικῶς τοῦ Τελωνείου (Ραγλ. Ant. Hell. 809. Corp. Inscr. Att. II, 627)), οὕτω φρονῶ ὅτι ὑπῆρχεν ἕτερον ἱερόν τῆς Ἀπάρχου Ἀφροδίτης ἀρχαιότερον, ἐὰν παραδε-

1) Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου εὑρέθησαν δύο ψηφίσματα, ἐν οἷς μνημονεύεται τὸ ἐν Πειραιεῖ Μητρώον ἢ τὸ ἱερόν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν Ῥέας, μία Χέρνιψ ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή «ΝΙΚΙΑΣ ΤΑΜΙΑΣ Τῇ ΜΗΤΡΙ ΤΩΝ ΘΕΩΝ» καὶ οὐκ ὀλίγαι ἐπιγραφαὶ «Τῇ ΜΗΤΡΙ ΤΩΝ ΘΕΩΝ ΕΥΑΝΤΗΤΩ ΙΑΤΡΕΙΝῃ» (Ἀρχ. Ἐφ. 2583—4, 2587—90. Corp. Inscr. Att. II, 614, 621. III 134, 135, 137).

Ἄξιον δὲ προσοχῆς εἶνε ὅτι ἡ μήτηρ τῶν θεῶν καλεῖται καὶ Ἀφροδίτη ἐν τῇ ἐξῆς ἐπιγραφῇ

ΕΠΙ ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΜΕΓΙΣΤΗ
ΑΡΧΙΤΙΜΟΥ ΣΦΗΤΙΟΥ ΘΥΓΑΤΗΡ ΜΗΤΡΙ
ΘΕΩΝ ΕΥΑΝΤΗ[ΤΩ] ΙΑΤΡΙΝΗ ΑΦΡΟΔΙΤΗ
ΑΝΕΘΗΚΕΝ

(Ἀρχ. Ἐφ. 3661. Corp. Inscr. Att. III, 136. Ἐπιγρ. ἑλλ. ἀνέκδ. ἔτ. 1860).

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εἰκάζει ὁ Κ. Σ. Πιττάκης ὅτι ἡ μήτηρ τῶν θεῶν ἐλάτρευετο καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης, ἧς ὁ ναὸς ἐν Ἀθήναις ἦν πλησίον τοῦ Μητρώου. Πλησίον τοῦ τόπου τούτου· παρὰ τῷ Μύλῳ εὑρέθησαν δύο ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί, ὧν ἡ μὲν ΕΡΜῇ ΤΩ ΗΓΕΜΟΝΙ, ἡ δὲ ΕΡΜῇ ΗΓΕΜΟΝΙΩ (Ἀρχ. Ἐφ. 2586. Corp. Inscr. Att. III, 197. Ἀθην. VIII, σ. 388). Ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς μαθητόμεν ὅτι οἱ ἐν Πειραιεῖ ἔμποροι Κιτιεῖς ζητοῦσιν ΕΝΚΤΗΣΙΝ ΕΝ Ω ΙΑΡΥΣΟΝΤΑΙ ΙΕΡΟΝ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ, ΚΑΘΑΠΕΡ ΟΙ ΑΙΓΥΠΤΙΟΙ ΤΟ ΤΗΣ ΙΣΙΔΟΣ ΙΕΡΟΝ ΙΑΡΥΝΤΑΙ Corp. Inscr. Att. II, 168). Ἐν Πειραιεῖ πόλει ἐμπορικῇ πλεῖστοι ξένοι ἐμπορίας χάριν κατέκουν, ἐνθα καὶ ἐλάτρευον ἐν σωματείσι τὰς ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι θεοτήτας, καλούμενοι ἐρανισταί, θιασῶται, ὀργεῶνες. Οὕτω πλὴν τοῦ ἱεροῦ τῆς ΙΣΙΔΟΣ τῶν Αἰγυπτίων, ΤΗΣ ΣΥΡΙΑΣ θεοῦ, τῆς Θρηκτικῆς ΒΕΝΔΙΔΟΣ, τῆς Ἀρτέμιδος ΝΑΝΑΣ, C. I. A. III, 131, ἐκ τινος ψηφίσματος, εὑρεθέντος ἐν Πειραιεῖ, μαθητόμεν ὅτι ὑπῆρχεν ἱερόν τοῦ ΣΑΒΑΖΙΟΥ θεοῦ, τοῦ κατὰ Φρύγας Διονύσου, ὃν οἱ λατρεύοντες Σαβαζιστῆται ἐκαλοῦντο. Ὡσαύτως κατὰ τὴν ὑδραϊκὴν συνοικίαν εὑρέθη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή «Ο ΥΜΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΥΠΟΡΙΑΣ ΘΕΑΣ ΒΕΛΗΛΑΣ» (Ἀθην. V, 425. Πρβ. καὶ Ἀρχ. Ἐφ. ἔτ. 1883 σελ. 246).

Ἀλλὰ περὶ τῆς θέσεως ἐν γένει τῶν ἐν Πειραιεῖ ναῶν ἡ ἱερῶν οὐδὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἰπώμεν, στερούμενοι τεκμηρίων, μάλιστα δὲ περὶ τῶν ξένων θεοτήτων, αἵτινες γίνονται γνωσταὶ μόνον ἐξ ἐπιγραφῶν, ἀγνώστου ἔτι καὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ εὑρέθησαν.

χρῶμεν ὅτι καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ιδρύσατο ἱερόν τῆς Ἀπάρχου Ἀφροδίτης μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ὡς ὁ Κόνων μετὰ τὴν ἐν Κνίδῳ. Τίς δὲ οἶδεν ἂν δὲν εἶνε αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐν Κρεμμυδαροῦ Ἀφροδίσιον, ὅπερ γνωστὸν ἐγένετο ἐκ τῆς πρὸ μικροῦ ἐκεῖ εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς. Ὁ Ulrichs (σ. 445) λέγει ὅτι ἡ θέσις τοῦ Ἀφροδισίου πιθανὸν εἶνε ἐκείνη, ὅπου πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπῆρχεν ἡ Μονὴ τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος ἡ ὀλίγω περαιτέρω πρὸς τὸ δυτικονότιον. Ἐνταῦθα ὁ Leake λέγει ὅτι διετηροῦντο λείψανα ναοῦ τινος ἡ ἰδιωτικοῦ οἰκοδομήματος (381).

Ἡ θέσις τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος μοι φαίνεται ἀρμοδιωτέρα διὰ τὸ ἱερόν τοῦ Διὸς τοῦ Σωτήρος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Σωτήρας, ἐν ᾧ ἔθουν τὰ Σωτήρια οἱ ἐκ θαλάσσης κινδύνων σωθέντες (Ἀριστ. ἐν Πλ. 1175—80. Λουκ. Ζεὺς Τραγ. 15. Πρβ. καὶ Λυκ. κατὰ Λεωκρ. ζ'. ΔΕ'. Πλ. ἐν β. Δημ. 27).

Κατὰ τὸν Παυσανίαν «Θέας δὲ ἄξιον τῶν ἐν Πειραιεῖ μάλιστα Ἀθηνᾶς ἐστὶ καὶ Διὸς τέμενος· χαλκοῦ μὲν ἀμφότερα τὰ ἀγάλματα, ἔχει δὲ ὁ μὲν σκήπτρον καὶ Νίκην, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ δόρυ» (I, 1,3). Ἐκεῖτο δὲ τοῦτο οὐ πόρρω τοῦ λιμένος Πειραιῶς, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ Στράβωνος «οἱ δὲ πολλοὶ πόλεμοι τὸ τεῖχος κατήρειψαν,..... τὸν τε Πειραιᾶ συνέστελιν εἰς ὀλίγην κατοικίαν τὴν περὶ τοὺς λιμένας καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Διὸς τοῦ Σωτήρος· τοῦ δὲ ἱεροῦ τὰ μὲν στοῖδια ἔχει πίνακας θαυμαστούς, ἔργα τῶν ἐπιφανῶν τεχνιτῶν, τὸ δὲ ὑπαίθριον ἀνδριάντας» (II, σ. 396). Ὁ δὲ Πλίνιος, λόγον ποιούμενος περὶ τοῦ θαυμασίου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς τοῦ Σωτήρος, προσδιορίζει ἀκριβέστερον ἔτι τὴν πρὸς τὸν λιμένα θέσιν τοῦ ἱεροῦ «Cephisodorus Minervam mirabilem in PORTU Atheniensium et aram ad templum Jovis Servatoris in eodem portu, quibus pauca comparantur» (Hist. Nat. 348, παρὰ β. καὶ Διβ. 31,30).

Μετὰ τὸ Ἀφροδίσιον κατὰ τὸν παλαιὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους κύκλῳ τοῦ λιμένος στοαὶ πέντε ἦσαν τούτων ἡ μὲν ἐκαλεῖτο μακρὰ στοά· «Ἔστι δὲ τῆς στοᾶς τῆς μακρᾶς, ἐνθα καθέστηκεν ἀγορὰ τοῖς ἐπὶ θαλάσσης, καὶ γὰρ τοῖς ἀπωτέρω τοῦ λιμένος ἐστὶν ἐτέρα, τῆς δὲ ἐπὶ θαλάσσης στοᾶς ὀπισθεν ἐστᾶσι Ζεὺς καὶ Ἀἴμος Λεωχάρους ἔργον» (Πλυσ. I, 1,3), ἐνθα ἐπωλοῦντο τὰ ἄλφιστα «οἱ δ' ἐν τῷ Πειραιεῖ ἐν τῷ ρεωρίῳ ἐλάμβανον κατ' ὁβολὸν τοὺς ἄρτους καὶ ἐπὶ τῆς μακρᾶς στοᾶς τὰ ἄλφιστα» (Δημ. πρὸς Φορμ. 918) οἰκοδομηθεῖσα ὑπὸ Περικλέους «τῆς λεγομένης ἄλφιστοπώλιδος, ἣν ὀικοδόμησεν ὁ Περικλῆς, ὅπου καὶ σίτος ἐπέκειτο τῆς πόλεως· ἦν δὲ περὶ τὸν Πειραιᾶ» (Σχολ. Ἀριστ. ἐν Ἀχαρν. 547).

Ἐκεῖτο δὲ αὕτη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ τοῦ μακροῦ χώρου, ἐνθα ὀικοδομῶνται αἱ οἰκίαι Λ. Ράλλη, Λάμπρου, Κούτση καὶ τὸ θέατρον τοῦ δήμου Πειραιέων. Τοῦτο δὲ τεκμαιρόμεθα τὸ μὲν ἐκ τῆς μακρᾶς σειρᾶς ἀδιασπάστου τοίχου ἐκ κανονικῶν τετραγώνων, πολλῶ διαφέροντος τῶν κοι-

νών τοίχων τῶν οἰκίῶν, διηκούσης ἀπὸ τῆς οἰκίας Α. Πάλλη μέχρι τῆς πλατείας Κοραΐ, καὶ τοῦτο ἐγνώσθη ἐκ τῆς σκαφῆς πρὸς θεμελίωσιν τῶν προμνημονευθέντων κτιρίων καὶ μάλιστα τοῦ θεάτρου,¹ τὸ δὲ, διότι οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων μνημονεύει πλὴν τῆς ἐπὶ θαλάσσης ἀγορᾶς, ἐτέρου τοσούτου μεγάλου οἰκοδομήματος, οὐδ' αὐτὸς ὁ Πausanias, ὅς βεβαίως δὲν ἤθελε παρίδει τοῦτο καὶ δὴ παρὰ τὸν λιμένα.

Τῶν δὲ ἄλλων κύκλῳ τοῦ λιμένος στοῶν τὰ ὀνόματα δὲν εἶνε γνωστά· ἀναμφιβόλως ἐν τούτοις ἐπωλοῦντο διάφορα τῆς ναυτιλίας καὶ τῶν λοιπῶν χρεωδῶν πραγμάτων, ὧν μία ἦτο καὶ ἡ ὑπὸ Leake (σ. 382) καὶ Κ. Σ. Πιττάκη ('Αρχ. Ἐφ. σ. 1323) ὡς μακρὰ στοὰ ὑποδεικνυμένη μεταξὺ τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ τῆς ὁδοῦ Βουβουλινᾶς.

Ἰσως μία τῶν στοῶν ἦτο τὸ Δεῖγμα, ἐνθα ἐπεδεικνύοντο δεῖγματα τῶν πρὸς πώλησιν ἐμπορευμάτων «Δεῖγμα τόπος ἐν Πειραιεὶ ἐν τῷ καλουμένῳ Ἐμπορίῳ» (Τιμ. λεξ. Πλάτ.) «Δεῖγμα» κυρίως μὲν τὸ δεικνύμενον ἐφ' ἐκάστου τῶν πωλουμένων· ἡ δὲ καὶ τόπος τις ἐν τῷ Ἀθηναίῳ Ἐμπορίῳ, εἰς ὃν τὰ δεῖγματα ἐκομίζοντο, οὕτως ἐκαλεῖτο ('Αρχ. ἐν λ. Δεῖγμα· πρὸς Δημ. πρὸς Λάκρ. 932 παλ. σχολ. Ἀριστ. ἐν ἱππ. 975).

Ὁ Leake φρονεῖ ὅτι τὸ Δεῖγμα ἦτο ἐντὸς τῆς μακρᾶς στοᾶς τοῦτο ὅμως ἀντιφάσκει οὐ μόνον πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀρποκρατίωνος καὶ Τιμαίου προμνημονευθέντα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ τοῦ Πολυκίου «Ἀλέξανδρος συνέταξε τοῖς ἐπὶ τῶν νεῶν

διὰ τάχους προσπλεῦσαι τῷ Δείγματι τοῦ Πειραιῶς καὶ ἀπὸ τῶν τραπεζῶν ἀρπάσαι τὰ χρήματα (VI, 2. Πρὸς Ξεν. Ἑλλ. V. 1,21) ἐν ᾧ οὐδεὶς λόγος περὶ μακρᾶς στοᾶς γίνεται.

Τὸ ὄριον τοῦ Ἐμπορίου ἐγένετο γνωστὸν τῷ 1843 ἐκ τινος ὄρου, εὐρεθέντος βορειανατολικῶς τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ φέροντος ἀρχαίους γράμμασι τάδε

[Ε]ΜΠΟΡΙ[ΟΥ]

Ἐμπορίου

ΚΑΙ ΟΔΟ

καὶ ὁδοῦ

ΗΡΟΣ

ὁρος

('Αρχ. Ἐφ. 1288. Corp. Inscr. Att. I. 519).

Ἰσως μετὰ τῶν προμνημονευθεισῶν πέντε στοῶν συγκαταριθμεῖ ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τὴν μερίστην στοᾶν, ἣν διωκοδόμησαν οἱ τετρακόσιοι τῷ 411 π. Χ. καὶ ἠνάγκαζον τοὺς ἐμπόρους νὰ πωλῶσιν εἰς ταύτην τὸν σῖτον, ὡς ἄρχοντες αὐτῆς. Ἐκεῖτο δ' αὕτη μεταξὺ τῆς Ἑτιωνείας ἄκρας καὶ τοῦ στόματος τοῦ Κωφοῦ λιμένος (Λίμνης), ὅπου νῦν περὶπου αἱ ἀποθήκαι τῶν γαιανθράκων, καὶ ἔχνη ἀρχαίου κτιρίου σώζονται· οὐδὲν δὲ αὕτη πρέπει νὰ συγχέηται μετὰ τῆς μακρᾶς στοᾶς, ἣν ὠκοδόμησεν ὁ Περικλῆς, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκασώμεν ἐκ τοῦ Θουκυδίδου «διωκοδόμησαν (οἱ τετρακόσιοι) μεταξὺ τοῦ παλαιοῦ τείχους καὶ τοῦ νεωτέρου τοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν ἐν τῇ Ἑτιωνείᾳ) καὶ στοᾶν, ἥπερ ἦν μερίστη καὶ ἐγγύστα ταύτης (τοῦ ἐν Ἑτιωνείᾳ τείχους) εὐθὺς ἐχομένη ἐν τῷ Πειραιεὶ, καὶ ἥρχον αὐτοὶ αὐτῆς, εἰς ἣν καὶ τὸν σῖτον ἠνάγκαζον πάντας τὸν ὑπάρχοντά τε (ἐν τῇ μακρᾷ στοᾷ) καὶ τὸν εἰσπλέοντα ἐξαίρεσθαι καὶ ἐρεῦθεν προαιρουντάς πωλεῖν» (VIII, 90). Ὅτι δὲ ἐκεῖτο ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ πεῖθει ἡμᾶς οὐ μόνον ἡ πρόθεσις τῆς ἐν τῷ διωκοδόμησαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἥρχον αὐτοὶ αὐτῆς, διότι οὐδαμοῦ τοῦ Πειραιῶς οἱ τετρακόσιοι εἶχον τὴν δύναμιν τοῦ ἄρχειν εἰμὴ ἐν τῇ Ἑτιωνείᾳ, μετὰ τὴν ἐν αὐτῇ τειχοδομίαν, ἣν ἐποίησαν, ἵνα τοὺς πολεμίους ὅτε ἂν βούλωνται καὶ ναοὶ καὶ πεζῶ δέξωνται¹. Ὡσαύτως δὲν πρέπει νὰ συγχέηται ἡ ἀγορὰ τοῖς ἐπὶ θαλάσσης μετὰ τῆς Ἰπποδαμείας ἀγορᾶς, τῆς οἰκοδομηθείσης πρὸς τιμὴν τοῦ ῥυμοτομήσαντος τὴν πόλιν ἀρχιτέκτονος Ἰπποδάμου, ἥτις ἔκειτο ἀπωτέρω τοῦ λιμένος παρὰ τὴν Ζέαν «καὶ γὰρ τοῖς ἀπωτέρω τοῦ λιμένος ἐστὶν ἑτέρα (ἀγορὰ)» (Πaus. I. 1, 3), περὶ ἧς ἐν τοῖς ἐξῆς γενήσεται λόγος.

Πλὴν τοῦ λιμένος Κανθάρου ὁ Ξενοφῶν ἀναφέρει ὅτι ἐν Πειραιεὶ ὑπῆρχε καὶ ὁ Κωφὸς λιμὴν «ὁ δὲ Πausanias ἐστρατοπεδεύσατο μὲν ἐν τῷ Ἀλιπέδῳ καλουμένῳ πρὸς τῷ Πειραιεὶ δεξιὸν ἔχων κέρας..... τῇ ὑστεραίᾳ λαβὼν τῶν μὲν Λακεδαιμονίων δύο μόρας, τῶν δὲ Ἀθηναίων ἰππέων τρεῖς φυλάς, παρῆλθεν ἐπὶ τὸν Κωφὸν λιμένα σκοπῶν πῇ εὐαποτειχιστότατος εἴη ὁ Πειραιεύς» (Ἑλλ. II. 4, 30 — 34. Ἐάν τις ἐπισταμένως ἐξετάσῃ τὰς ἀπὸ τοῦ Ἀλιπέδου κινήσεις τοῦ Πausanias, τὰς συμπλοκάς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐν Πει-

1) Ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης, μικρὸν ἀνασκαφέντος τοῦ ἐδάφους, ἀνευρέθησαν τὰ θεμέλια οἰκίας ἰδιωτικῆς, ὡς ἠδυνάτο τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς διαιρέσεως τοῦ κτιρίου εἰς δωμάτια, αἰθούσας καὶ λουτρώνα, καὶ ταύτης τῶν μεταγενεστέρων χρόνων καὶ ἀσέτου πρὸς τὸν περιβάλλοντα ταύτην τεχνικὸν καὶ ἐπιμεμελημένον τοῖχον ἐκ πειραϊκοῦ λίθου καὶ ἄλλον ἔχοντα προσορισμὸν ἢ τὸν τῆς ἰδιωτικῆς οἰκίας. Ἡ πενιχρὰ αὕτη οἰκοδομὴ συνέκειτο ἐκ παντοίων λίθων εἰλημμένων ἐξ ἄλλων οἰκοδομῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐν Πειραιεὶ ναοῦ τοῦ Διονύσου, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκασώμεν ἐκ δύο τιμητικῶν ψηφισμάτων τῶν Ὀργάνων καὶ μιᾶς εὐχῆς τῷ Βάκχῳ ('Εφ. Σφαῖρα, ἔτ. 1884 ἀριθ. 1054. Ἀρχ. Ἐφ. 1884 σελ. 39—5), ὧν ἐνεκεν κατ' ἀρχὰς φιλάρχαιοί τινες ἐξέλαβον τὸ κτίριον ὡς ναὸν τοῦ Διονύσου, εἰ καὶ ἡ διαίρεσις τοῦ κτιρίου τούτου καὶ ἡ παντελής ἔλλειψις λειψάνου ἀνήκοντος εἰς ναὸν ἐξήλεγε τὸ πλημμελὲς τῆς γνώμης.

Καὶ τότε μὲν τὴν ἀβασανίστως καὶ μετὰ σπουδῆς δημοσιευθεῖσαν ταύτην γνώμην ἐν τῇ ἐνταῦθα ἐκδομένῃ Ἐφημερίδι Σφαῖρα ἀντέκρουσα (ἀριθ. 1056, ἔτ. 1884) καὶ τὴν γνώμην μου ὑπεστήριξαν τὰ ἐξ Ἀθηνῶν καταβάντα πρὸς τοῦτο μέλη τοῦ συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας. Δὲν παρήλθε δὲ πολὺς χρόνος καὶ τὸ ὄρθον τῆς γνώμης μου ὑπεστήριξε καὶ αὐτὸ τὸ κτίριον πρὸς μερίστην ἐκπλήξιν τῶν τὰ ἐναντία φρονούντων· διότι, γενομένης βαθυτέρας τῆς σκαφῆς πρὸς θεμελίωσιν τοῦ θεάτρου, ἀνευρέθη τὸ πραγματικὸν ἔδαφος τοῦ παλαιοῦ κτιρίου καὶ δεξαμεναὶ καὶ φρέατα, ὧν μία ὑπὸ τὸν οὐδὸν τῆς θύρας τοῦ ὑποτιθεμένου ναοῦ τοῦ Διονύσου, πρὸ τῶν στοῶν, αἵτινες ἀνῆκον οὐχὶ εἰς τὴν ἰδιωτικὴν τῶν μεταγενεστέρων χρόνων οἰκίαν, ἀλλ' εἰς τὸ παλαιὸν κτίριον.

1) Διόρθου δέξωνται ἀντὶ προσδέξωνται, ὡς ἡμαρτημένως ἐγράφη ἐν τῷ προηγουμένῳ φυλλαδίῳ σελ. 675, στ. 18.

ραιϊ, τὸν λόφον πρὸς ὃν κατέφυγε, τὸν ἐν Ἀλαῖς πηλόν, πείθεται ὅτι ὁ Κωφὸς λιμὴν ἦτο ἡ παρὰ τοὺς σταθμοὺς τῶν σιδηροδρόμων καλουμένη *Λίμνη*, ὡς καὶ ὁ **E. Curtius** φρονεῖ (**De portubus Athenarum** σ. 35). Ὁ **E. Ulrichs** (σ. 447) ὅπως συμβιβάζει, φαίνεται, τὸν Κωφὸν λιμένα μετὰ τὰς πλησίον τοῦτου Ἀλάς, εἰκάζει ὅτι ὁ μὲν ἦτο ἐπὶ τῆς *Κρεμμυδαροῦς*, αἱ δὲ Ἀλαὶ ἐπὶ τῆς *Λίμνης*. Εἰ καὶ μικρὸν διάστημα χωρίζει τὴν *Λίμνην* ἀπὸ τῆς *Κρεμμυδαροῦς*, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν θέσιν ταύτην, τὸ μὲν, διότι ἡ *Λίμνη* εἶνε ἡ μόνη θέσις, ἣτις συνδυάζεται μετὰ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως (κωφὸς = ἄκλυτος, ἀπρόσβλητος ὑπὸ τῶν κυμάτων καὶ μὴ ἀκούων τὸν θόρυβον αὐτῶν¹) τὸ δέ, διότι σκοπῶν ὁ Παυσανίας πῇ εὐαποτειχιστότατος εἴη ὁ Πειραιεὺς δὲν εἶχε χρεῖαν ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς *Λίμνης*, διότι οὐδὲν πέραν αὐτῆς θὰ ὠφέλει αὐτὸν τὸ τεῖχος, γνωστοῦ ὄντος τοῦ λόγου τῆς ἀποτειχίσεως (**Ξεν. Ἑλλ.** II, 4, 28—30). Τὰς δὲ Ἀλάς θέτω μετὰ τῶν σταθμῶν τῶν σιδηροδρόμων, παρὰ τὰ χθὲς καὶ πρῶν *Βοῦρλα* (δρα **Ἑφ. Σφαῖραν**, ἔτ. 1882, ἀριθ. 587).

(Ἐπεταὶ τὸ τέλος).

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΕΠΑΝΟΡΘΩΜΑΤΑ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΚΡΕΜΟΥ

Ε΄.

ΔΗΜΩΔΗ ΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Κτίσις Ἀγόριανης ἐπὶ τοῦ Παρνασοῦ. — Κομνᾶς ἐξ Ἀγόριανης προεστώς, — Ἐπανάστασις Ἀγοριαντῶν κατὰ Τούρκων — Μπεζαντιὲς Ζαῖμης δυνάστης τῆς Ἀγόριανης. — Σύλληψις δαίμονος διὰ δοκάνου. — Ἀγνισμὸς Ἀγόριανης ὑπὸ Κομνᾶ διὰ διδύμων μόσχων. — Φόνος ληστῶν Σκαλιτζᾶδων, Μυλωνᾶ, Ζήση, Πατζαντᾶρα καὶ Πανουριᾶ. — Στάσις κατὰ Ὁθωνοῦς Ἀγοριαντῶν τῷ 1844 καὶ 1848. — Δολοφονία Δ. Καλπούζου. — Κομνᾶς Τράκας καὶ Ἰωάννης Καλπούζος κλέφται. — Δολοφονία Ἰωάννου Καλπούζου καὶ πληρώσις τῆς κατ' αὐτοῦ κατάρας τῆς μητρὸς Δελοῦδας.

Κώμη τις Ἀγόριανη κεῖται ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς κλιτύος τοῦ Παρνασοῦ, ἐνθ' αἰεὶ θάλλει ἡ πέρις, ἡ ἐλάτη καὶ ἐνιαχοῦ ἡ κέδρος, ἐν εὐρείᾳ κοιλάδι ὑπὸ πηγαιῶν καταψύχρων διαυγαστάτων ὑδάτων διαρρεομένη, ὑπὸ δειράδων γηραιᾶς ἐλάτας τρεφουσῶν περιστεφομένη καὶ ὑπὸ βαθειῶν, ἐν αἷς ἀκμάζει ὁ πρῖνος, καὶ ἀποκρημονοτάτων ὡς τὰ πολλὰ διασφάγων διατεμνομένη, ὣν ἄνωθεν αἰθέριος ὁ αἰτὸς καὶ ὁ ἱέραξ καταδοκεῖ τὴν αὐτοῦ λείαν. Οὐ μακρὰν δὲ τῆς κώμης ταύτης ἔ-

κειτο ἡ ἀρχαία πόλις Χαράδρα, ἥς λείψανα διασώζονται μέχρι τοῦδε· διὸ καὶ ὅτε ἐπὶ Ὁθωνος ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ δῆμοι, αὕτη ἐγένετο πρωτεύουσα τοῦ «δήμου Χαράδραϊων». Ὁ ἄνωθεν δὲ τῆς κώμης πηγάζων ταύτης ποταμὸς Χάραδρος (Ἀγοριανίτης κοινῶς καλούμενος) διὰ μέσου αὐτῆς ῥέων διαιρεῖ εἰς ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἀγόριανην, ὥκισμένην ὑπὸ πυκνὰ καρποφόρα δένδρα ἐν κηπευομένοις φυτοῖς τε καὶ λαχάνοις, λειμῶσι τε χλοεροῖς καὶ εὐανθέσιν. Ἐνταῦθα δ' ὑπὸ τὰς λόχμας εὐφωνοὶ κόττυφοι καὶ μελωδοὶ ἀηδόνες μετὰ τῶν πέριξ περδίκων κατακηλοῦσι τὰ ὦτα τῶν εὐρωστοτάτων Παρνασιῶν. Τούτων τὴν μακροβιότητα καὶ τὴν μέχρως ἐσχάτου γήρως ἀκμὴν μαρτυροῦσι πρῖνοι ἀκμήτες γέροντες Ἀγοριανῖται πηδῶντες ὡς δορκάδες ἀνὰ τὰς τραχεῖας πέτρας, ὧν τὸ γῆρας μόνον αἱ πολιαὶ ἐλέγχουσιν.

Περὶ τῆς κώμης ταύτης μνήμη παραδεδομένα εἶνε τάδε :

Ἡ Ἀγόριανη τανῦν ἔχουσα περὶ τοὺς 900 κατοίκους ἦν ποτε μᾶλλον πολυάνθρωπος καὶ εὐδαίμων· ὠνομάζετο δ' «Ἀγιοὶ Ἀνάργυροι» ἢ «Ἀγία Μαρίνα» ἐκ τῶν παρ' αὐτῇ δύο ἐκκλησιῶν τῶν ἁγίων τούτων, ὧν ἐν τῷ μετὰ τὴν γῶρψ σώζονται πολλὰ εἰρεπία καταστραφέντος παλαιοῦ χωρίου. Τὸ δὲ ὄνομα Ἀγόριανη ἄδηλον πότε τῇ κώμῃ ἐδόθη· οἱ δὲ κάτοικοι ἐρωτώμενοι τί τοῦτο σημαίνει ἀποκρίνονται : «διότι τρέφει ἀγόρια, δῆλα δὴ πουτ» (=παλληκαράδες). Κατεστράφη δὲ αὕτη ποτὲ οὕτως : Προεστὼς τις τοῦ χωρίου τούτου Κομνᾶς καλούμενος ἐπὶ τινος ἐπαναστάσεως γενομένης κατὰ τοὺς γέροντας Κατανᾶν, Γκαϊδαντζήν, Λάζον, Σταμάτην καὶ ἄλλους κατὰ τὰ τέλη τῆς 17' ἐκατονταετηρίδος ἐπολέμησε κατὰ τῶν Τούρκων ταύτης δ' ἀποτυχούσης, αὐτὸς μὲν διεπέρασεν εἰς Πελοπόννησον καὶ κατόκησεν ἐν Καλαβρύτοις, ὅπου καὶ ἐνυμφεῦθη, οἱ δὲ κάτοικοι πιστεύσαντες τοῖς ἀμνηστείαν κηρύττουσι Τούρκοις προσήλθον αὐτοῖς· ἀλλ' οὗτοι πρὸς τ' ἐκδίκησιν καὶ παραδειγματισμὸν παρασπονδήσαντες τοὺς μὲν δυναμένους φέρειν ὅπλα ἀπέκτειναν, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας μετώκισαν εἰς τι χωρίον τῆς Φθιώτιδος *Αὐλάκι*, ἐν ᾧ ἕνεκα τῆς θερμότητος τοῦ κλίματος καὶ τοῦ νοσώδους καὶ τῶν κωνώπων ἀπέθανον. Οἱ δὲ Τούρκοι ἐρημώσαντες κατοίκων τὴν Ἀγόριανην κατέσκαψαν αὐτὴν ἐκ θεμελίων.

Ὁ δὲ Κομνᾶς μετὰ εἴκοσι πέντε περίπου ἔτη καταλιπὼν τὴν Πελοπόννησον ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Φωκίδα μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν ἐπτὰ υἱῶν καὶ ἐπὶ τινα χρόνον κατόκησεν ἐν Χρυσῷ (Κρίση) τρεῖς περίπου ὥρας ἀπέχοντι τῆς Ἀγόριανης. Ἐκεῖ δὲ διατρίβων τρεῖς τῶν αὐτοῦ υἱῶν ἀποκατέστησε, δοὺς αὐτοῖς γυναῖκας ἐγχωρίους, ἐν τρισὶ χωρίοις, ἓνα μὲν ἐν Κρίση, ἕτερον δ' ἐν Ἀρχαῳῃ (Ἀνεμωρεῖᾳ) καὶ τρίτον ἐν Δαχιδίῳ. Μετὰ δὲ τῶν ἄλλων υἱῶν αὐτοῦ Ἰωάννου, Θεοδώρου, Δημητρίου καὶ Λουκᾶ μετέβη ὕστερον εἰς τὴν Ἀγόριανην, ἔρημον ἤδη οὖσαν καὶ δασώδη, ἥς τὰ εἰρεπία ἐκάλυπτον ἐλάται, βᾶτοι καὶ πρῖνοι· ἐνέμετο δὲ Τούρκος τις Ζαῖμης ἐξ Ἀμφίσσης ὡς θέρετρον τῶν αἰγῶν αὐτοῦ καὶ προβάτων. Ἐν δὲ τοῖς

1) Παράβαλε τὸν ἐπὶ τοῦ Τορωναίου κόλπου Κωφὸν λιμένα καὶ τὴν ἐντεῦθεν παροιμίαν Κωφότερος τοῦ Τορωναίου λιμένος (Ζηνὸς. 4, 48).